

ÇAĞDAŞ KAZAK DİLİNDE TELAFFUZ SORUNLARI

Kuralay KUDERİNOVA*

Özet:

Dünyanın en köklü dillerinden olan Kazak dili, geçmişten günümüze kendine has ses yapısına sahiptir. XX. yüzyılın başlarındaki imla kılavuzunda Kazak dilinin sözlü ve yazılı sistemi birleştirilmiştir. Kazak dili ile ilgili araştırmalar yazı dili üzerinde yoğunlaşmış, Kazakça yazılı eserlerin dilinin sözlü dille uyum içinde olmadığı dikkate alınmamıştır. Kazak dili araştırmaları bugüne kadar eski dil dikkate alınmadan sadece çağdaş Kazak dili üzerinde yapılmaktadır. Kazak dilinin fonetiği, bilim insanlarının araştırma alanına bile dâhil edilmemiştir. Bu makalede Kazak edebî dilinin söyleyiş sistemi, Kazak dilinin ses yapısının tarihi, günümüzde genç neslin dilindeki telaffuz değişimleri, dilin geleceğine dair tahminler ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kazak dili, Kazak alfabesi, Kazak fonetik sistemi, edebî dil.

Pronunciation Problems in Modern Kazakh Language

Abstract:

Kazakh language is one of the oldest languages which has its own unique phonetic structure from the past to the present. In the beginning of XX. century verbal and written Kazakh language were combined in spelling dictionary. Studies on Kazakh language have focused on written language and the fact that the language of written works was not in harmony with verbal language has not been taken into consideration. Phonetic of Kazakh language has not been even included into reseach areas of language reseachers. In this article, the pronunciation system of Kazakh literary language and the history of Kazakh language phonetics, pronunciations differences in new generations and predictions on the future of language will be discussed.

Key words: Kazakh language, Kazakh alphabet, Kazakh phonetic system, literary language.

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Filoloji Fakültesi, kuderinova_70@mail.ru

Giriş

Kazak dili, Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemi birlikte dikkate alındığında, Rusya'nın bünyesinde geçirdiği 130 sene içinde muhtelif değişimlere uğramıştır. Söz konusu siyasi ve sosyal faktörlerden dolayı Kazak dilinin sistemi, yapısı ve bilhassa telaffuz özelliklerinin tahrip edildiği görülmektedir. Dolayısıyla “Kazak dilinin ses yapısı nasıldı?” “Hangi değişimlere uğradı?” “Gelecekteki durumu nasıl olacak?” gibi soruların cevabını aramak, çağdaş Kazak dili araştırmacılarının en önemli amaçlarından biridir. Bu doğrultuda, Kazak dilinin gelişme ve değişme evreleri dünya dillerinin olgunlaşması veya kaybolması bağlamında ele alınacaktır.

Kazak dili, Türk dillerinin içinde Kıpçak, onun içinde Nogay, Karakalpak dilleriyle beraber Kıpçak-Nogay grubundandır. Rus kaynaklarında *Kazak dili* sözcüğü resmî olarak, XX. yüzyılda, 1930'lu yıllarda kullanıma girmiştir. Ondan önce bu dil *Kırgız dili*, *Kırgız-Kaysak dili* adları altında anılmıştır [Yazki Mira (Dünya Dilleri) 1997: 243]. Bugünkü Kazakların ataları, Doğu Göktürklerden idi ve *Türk-Kıpçak* olarak adlandırılıyordu. 745'ten sonra Türk-Kıpçakların bir kısmı Kimek Federasyonu'na girdi ve Kıpçaklar, Kimekleri oluşturan yedi boydan biri oldu. X. yüzyılın ikinci yarısında Kıpçaklar bağımsız bir boy hâline geldiler. Kıpçakların içinden, Canibek ve Kerey önderliğinde ayrılan bir grup da XV. yüzyılda *Kazak* adını alarak bugüne kadar geldi ve bugünkü Kazak topluluğunu oluşturdu. (Ercilasun 2009: 11) Günümüzde, Kazakistan'da 12 milyon kişi Kazakça konuşmaktadır. Bilhassa 1990'lı yıllardan itibaren, yani Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandığı yıllardan bu yana, şehirlerde yaşayan Kazak ailelerinin ikinci nesli de Kazakça konuşmaktadır. Şehirlerde de Kazakçayı Rusçanın telaffuz etkisinde kalmadan konuşan Kazakların sayısı artmaktadır.

Kazak dilinin tarihine bir göz atarsak onun zaman içerisinde Arapça, Farsça, Rusça vb. dillerin etkisinde kalarak değişime uğradığına ve kısa zamanda toparlanıp tekrar güçlendiğine şahit oluruz. Kazak dili, İslam kültürü ve Doğu edebiyatının da tesiriyle, mesela, Arap dilinin etkisi altında kaldı. Dolayısıyla Kazak dili XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar iki farklı kol olarak varlığını sürdürdü. Bu kollardan biri, Kazak sözlü edebiyatı örneklerinde olduğu gibi günümüzdeki umumi halk dilinin temeli olan Kazak dilidir. Diğeri ise, XV-XVI. yüzyıldan itibaren XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılan ve terim olarak araştırmacıların farklı kullanımına göre, “Orta Türk Edebiyat Dili” (N. Sauranbayev), “Kitabi Dil” (Ğ. Musabayev, M. Balakayev), “Eski Kazak Edebî Yazı Dili” (B. Abilkasimov), “Kitabi Müslüman Tatarca Argo” (S. E. Malov), “Özbek Tili” (A. Borovkov), “Eklemeli Karmaşık Dil” (W. Radloff), “Geleneksel Dil” (S. İsayev), “Eski Kazak Yazı Dili” (N. Ualiuh) gibi adlarla anılan eski “Kazak Yazı Dili”dir (Kuderinova 2010: 154).

Bu yazı dili, Türk halklarında ortak dil durumundadır. R. Sızdık, bu dili “Eskiden Orta Asya Türk halklarında mevcut olan yazılı belgelerde kullanılan resmî edebiyatın dili; Çağatay dili, Tatar ve Kazak dillerinin unsurlarını karışık olarak kullanan her edebî tür örneklerinin dili, yani dinî kıssa, destanlar ve İslam kaidelerinin tercümeleri gibi her türlü yazılı belgelerin dili.” olarak tanımlamıştır. (Sızdık 2004: 57) Dolayısıyla bu dil, Kazak dil biliminde, ilk yazı dili olarak kabul edilir (Eskiden Kazak edebî dilinde, yazı dili gibi bir kavram yoktu). Mesela, *Kazak Sovyet Ansiklopedisi*’nde: “Yazı dili, yazı temelinde oluşan, kendine has geleneği olan bir dildir. Yazı dilinde, günlük konuşma dilinde artık kullanılmayan ses, sözcük, sözcük grubu ve şekli korunur. Eski Türk kavimlerinde sözcük başında ‘s, ç, c, y’¹ ses varyantlarından istifade eden birkaç ağız olmasına rağmen, *Orhun Abideleri* yazısı ‘y’² varyantına sahip ağız temelinde şekillenerek diğer kavimler için ortak bir örnek teşkil etmişti. Bunun gibi ortak yazı dili görevini Orta Çağ’da Türk dilleri Güney Grubu’nun izlerini bünyesinde barındıran Çağatay edebî dili, XVIII-XIX. yüzyıllarda belli bir dönem de Tatar edebî yazı dili üstlenmiştir.” (*Kazak Sovyet Ansiklopedisi* 1974: 214) Ayrıca, Sovyet döneminde Kazak dil bilimi ile ilgili çalışmaların birinde şöyle deniyor: “Ortak Türk edebî yazı dili, o devirde birbirine oldukça yakın, fakat günümüzde ortak özellikleri oldukça ayrıştırılarak, ayrı ayrı halklara has ve millî diller derecesine yükseltelen eski Karluk, Oğuz ve Kıpçak Gruplarını teşkil eden akraba Türk topluluklarının tamamında ortak dil statüsündeydi. Eserlerin dili, oluşan edebî yazı kurallarına tabiydi. Bu kurallar aslında Oğuz ve Karluk dillerinin kurallarını oluşturur.” (İsayev 1989: 62). Hem Orhun Abideleri’nin ortaya çıktığı dönemdeki Türklerin hem de Orta Çağ Türklerinin sahip olduğu yazı dili, Türk toplumunun birliğini korumaya hizmet etmişti.

Bu ortak yazı dilinin her zaman konuşma dilinden farklı olabileceğini dikkate almak gerekir. Muhtelif kelime hazine ve dil bilgisi kurallarına dayanılarak yazılmış karışık dilli eserlere örnek verecek olursak: S. Saray’ın *Gülistan*, Q. Qosımuli’nin *Cami-at Tavarih*, Ebulgazi Bahadırhan’ın *Şecere-i Türki* adlı eserleri; Mahambet Abay’ın eserleri, Mürseyit el yazısı, resmî evrak, mektup, ferman, şecere metinleri, ilk Kazak gazeteleri; *Türkistan Ualayatinin Gazeti* (*Türkistan Vilayetinin Gazetesi*), *Aykap* (*Ah, Eyvah*), *Dala Ualayatinin Gazeti* (*Bozkır Vilayetinin Gazetesi*). Bu metinler; konuşma dilinin ses bilgisi, kelime hazinesi ve hatta cümle yapısı düzeyindeki kuralların uygulanması ile anlaşılabilen metinlerdi.

Bu eserler Çağdaş Kazak edebî dilinden farklı olduğundan Kazak edebiyatının eski nüshaları okullara ve yüksek öğretim kurumlarının programlarına

1 Kiril harfiyle yazılış şekli: c, ç, џ, ü.

2 Kiril harfiyle yazılış şekli: ü.

dâhil edilmemiştir. Eski Kazak yazı dili, Sovyetler döneminde yetersiz olarak değerlendirilmiştir; hatta çirkin bir dil ve ancak üst seviye idarecilerinin kullanabileceği bir dil olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yazı dilinin gramer sistemindeki zorluklar da dile getirilmiştir. (Uali 1999: 15) Bu yazı dilinden ancak belli bir kesim yararlanabiliyordu. Ancak İsayev: “*Bu dili kabul etmemek, meselenin çözümüne engel olabilir.*” diyerek kendi görüşünü ortaya koymuştur. Abilkasimov, bu dili “Eski Kazak Yazı Dili” terimiyle tanımladıktan sonra, ancak o zaman bu yazıyla yazılan eserler, Kazak edebî dilinin mirası olarak kabul edilmeye başlanmıştır. (İsayev 1989: 103)

XIX. yüzyıldan itibaren Türk dünyasında her milletin bağımsızlık arzularının güçlendiği bir sırada bu yazı geleneği, her Türk dilinin konuşma unsurlarını benimseyecek bir şekilde uygulanmıştır. (İsayev 1989: 107) “Eski Kazak Yazı Dili” terimiyle ifade edilen bu edebî dil, Kazak edebî dilinin oluşmasında tesirli olmuştur. Kazak diline “uzakta duran bir dil” denilse de bu yazı dilinin, çağdaş Kazak edebî dilinin temelini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. (Uali 1999: 20) Bu dilin tüm kitleye tanıtılmasında *Aykap* dergisi ile *Kazakistan* gazetesinin rolü mühimdir. Bilhassa XX. yüzyılın başlarındaki estetik edebî eserlerin dilinde konuşma dilinin özellikleri açıkça gözükiyordu. (Uali vd. 2006: 41; Mamırbekova 2006: 68)

Kazakistan’da Günümüz Genç Neslin Dilindeki Telaffuz Değişimleri

Diller, insanoğluluyla beraber var olup onlarla yaşayan, sürekli değişerek gelişen dinamik bir yapıya sahiptir. Hiçbir dil sabit değildir. Bugün dünya üzerinde yaşayan hiçbir dil, ilk oluştuğu dönemdeki veya tarihî devrelerindeki şekli gibi değildir. Her dil, var olduğu müddetçe gerek iç etkenlerle (dil kendi bünyesinden kaynaklanan doğal unsurlar) gerek dış etkenlerle (diğer diller, uluslar, kültürler, farklı coğrafyalar, iklimler; çeşitli toplumsal, iktisadi ve teknolojik çalkantılar vs.) kelimelerin anlamını ve gramer birliğini değiştirir, geliştirir. (Efendioğlu 2010: 133) XX. yüzyılın başlarında Kazak edebî dili ile konuşma dilinin birleşimi neticesinde terkip edilen dil vasıtasıyla yeni Kazak dilinin fonolojisi oluştu. Açık bir şekilde sözcük başında ğ, g³ telaffuz edilmeye başlandı. ä⁴ fonemi (ses birimi) olarak kabul edildi. (*Qazaq Gazeti* 2009: 5) Hâlbuki “V-VIII. yüzyıl ve ortaçağın ilk dönemlerindeki eserlerin dilinde ä fonemine rastlanmazdı.” (*Qazaq Gazeti* 2009: 10) Ä foneminin ortaya çıkmasıyla beraber c, ş seslerinden sonra gelen kalın ünlü ses, ince söylenmeye başlandı. Örneğin, *cäy*, *şäy*⁵. Bununla birlikte Kazak dilinin (diğer Türk kökenli dillerin) eski imlası, q, ğ ünsüzlerinin sadece kalın ünlülerle kullanılma kaidesi kaldırıldı. Birçok sözcük bünyesinde q ünsüzü ince ünlülerle beraber

3 Kiril harfiyle yazılış şekli: z.z.

4 Kiril harfiyle yazılış şekli: æ.

5 Kiril harfiyle yazılış şekli: *lläü* (çay), *æäü* (olağan, öylesine).

söylenerek kullanıldı. Örneğin, *qate*, *qızmet*⁶. (*Qazaq Gazeti* 2009: 6) Bunun yanı sıra Sovyet dönemi Kazak dil bilgisi kitaplarında, diftong (ikili ünlü) ses olarak tanımlanan *suv*, *keluv*⁷ sözcüklerindeki *uv*⁸ sesi, Arap alfabesi kullanıldığı dönemlerde yalın fonem olarak *u* harfi ile gösterildi (Sonradan yarı ünlü olarak tanımlandı.). Tam belirsiz olmasına rağmen *u* sesinin “diftong” diye tanımlanmasının nedeni, hem *ü*⁹ hem de *ü*¹⁰ olarak söylenmesinden kaynaklanıyor olabilir. Hakas dilinde *suğ*, Başkurt dilinde *suu* olarak *uğ/uu/uu/u* sesleriyle uyumluluk gösterir. (*Qazaq Gazeti* 2009: 11) Nitekim Kazak dilinde Rus dilinde olduğu gibi yalın *u* ve yalın *i* fonemi yoktur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ünlü Kazak şairi Abay Kunanbayev’in (1845-1904) oluşturduğu ve kullandığı edebî dil, aslında ilk defa yazıya aktarılmış halk diliydi. Kazak dilinin halk dili olarak ortaya çıkması Abay Kunanbayev, Mahambet Ötemisulı, Dulat Babatayulı’nın oluşturduğu ve yazılı edebiyat aracılığıyla kullandığı eserlerden başlar.

Stalin rejiminin mağduru Ahmet Baytursinov 1913 yılında *Qazaq Gazeti*’nde (*Kazak Gazetesi*) yayımlanan makalesinde şöyle yazıyor: “1903 yılında Abay’ın yazıları (sözleri) bulunan bir defter elime geçti. Okuduğum zaman, diğer şairlerin üslubundan farklı olduğunu fark ettim. Farklılığı şudur: İlk okunduğunda anlaşılmıyor, içinize daha sonra işliyor. Sözü az, fakat manası daha derindi. Dolayısıyla Abay’ın eserlerini okuyan sıradan birinin hemen algılamada zorluk çekmesi gayet doğaldır. Hâlbuki bu anlama zorluğunun nedeni, Abay’dan kaynaklanan bir noksanlık değil, okuyucuların anlayabilecek derecede olmamasından kaynaklanmakta idi.” (*Qazaq Gazeti* 2009: 20) Bu satırlarda yeni Kazak dilinin yazı diline dönüşümü ve yeni Kazak dilinin edebî kaidelerinin oluşmaya başladığı dile getirilmiştir.

XX. yüzyılın başlarında Ahmet Baytursinov’un önderliğinde *Qazaq Gazeti* yayımlanmaya başladı. Nitekim bu yıllar, eski yazı dilinden tamamen ayıklanan Kazak dilinin yeni hayata ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Kazak aydınları yazı dilini konuşma diline yaklaştırma yollarının arayışı içerisinde idiler. Adı geçen gazetede halkın konuştuğu dilde yazılar yayımlanmaya başlandı. Eski yazı şeklinde eklerin tek yumuşak fonemi mevcuttu. Artık bugün Kazak dilindeki ünlü uyumuna göre eklerin 6 varyantı da yazılmıştı. Böylece Kazak yazısı fonetik yazıya dönüştü. İlk imla kurallarının kabul edildiği 1929 yılında düzenlenen konferansta dilci, araştırmacı E. Omarov, morfolojik ilkerlerin toplumun okuma yazma seviyesinin yükseldiği zaman, yani 5-10 yıldan

6 Kiril harfiyle yazılış şekli: *qame* (hata), *qызмет* (hizmet).

7 Kiril harfiyle yazılış şekli: *cy* (su), *келу* (gelmek).

8 Kiril harfiyle yazılış şekli: *y*.

9 Kiril harfiyle yazılış şekli: *y*.

10 Kiril harfiyle yazılış şekli: *y*.

sonra ele alınmasının doğru olacağını savunarak fonetik ilkeyi ön plana çıkardı.

Böylece XX. yüzyılın başlarında onaylanan, imladaki temel fonetik-morfolojik ilke, Kazak dilinin sözlü ve yazılı sistemini birleştirir. Dil araştırmaları, sadece yazılmış eserlerdeki dili ele alarak ortaya çıktı. Yazılı eserlerdeki dilin sözlü dille hiçbir zaman uyum içinde olmadığını kimse dikkate almadı. Bu durum bilhassa Kazak dilinin fonetiğini yakından ilgilendiren bir konudur. Kazak dilini araştıranlar, doğal dili değil, yapay bir dili araştırdılar. Günümüzde de maalesef araştırmalar bu yönde devam etmektedir.

Kazak dilinin imla yapısının ve sözcük varlığının XV-XVI. yüzyıllarda düzenlenmiş olduğu söylenmekle birlikte -söz konusu devirlerle ilgili olarak Kazak dilinin ses kuralları hakkında bilgi veren herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır. Kazak dilinin ses kurallarıyla ilgili olarak sadece XV-XVI. yüzyıl yazar ve şairlerinin günümüze kadar ulaşmış olan sözlü eserlerinden yararlanabilmekteyiz. Sözlü edebiyata ait bu eserlerin dilinin araştırılması sırasında karşılaşılan sorunlar, bu ürünlerin sözlü gelenekten gelmesinden kaynaklanmaktadır. (Sızdık 2004: 60)

Bizim ele aldığımız konu dilin imla kurulumunun tümünü değil, onun içinde fonetik seviyesini (söyleyiş kuralını)¹¹ kapsamaktadır. Fonetik araştırmaların zorluklarından biri de geçmiş asırlara ait ses kuralları hakkında bilgi veren sözlü/sesli belgelerin mevcut olmayışıdır. Kazak dilinin, başka bir dilin, bilhassa Rus dilinin tesiri altında kalmadan önceki ses özelliklerini bilmek de bu nedenle mümkün olmamaktadır. Bizim için önemli olan, kadim Kazak dilinin ses özelliklerini tespit etmektir. Kazak bozkırlarına, aslında, misyonerlik amacıyla gelen Rus araştırmacı W. Radloff'un halktan işittiği gibi kâğıda yazdığı sözcük şekilleri, N. İ. İlminskiy'nin Kazak sözcüklerine dair hazırladığı alfabe sistemi, İbray Altınсарin'in alfabesinde gösterilen örnekler az da olsa bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır.

Zira XX. yüzyılın başında, Kazak bilim insanı A. Baytursınov, yaşadığı dönemi şöyle değerlendiriyor: “Alıştığımız her şey değiştirilmiş, kalıbımız da değiştirilmek üzere. Kalıbımız değişirse, nasıl olacağımız meçhul; temelimiz bozulmadan önce, özgürce yaşayan bir halk idik. Şimdi yabancılar aramıza girmek üzere.” (Qazaq Gazeti 2009: 21) Temeli bozulmadan yaşamakta olan halkın arasına giren yabancılar olarak Ruslar ima edilmiştir. Böylece Rus dilinin olumsuz etkisiyle Kazak dilinin alfabesi ve telaffuz sistemi değiştirilmiştir.

XVII-XIX. yüzyıllarda Kazak dilinde 9 ünlü, 19 ünsüz vardı. Günümüzde ise 12 ünlü, 25 ünsüz mevcuttur. Fonem sayısının çoğalmasının nedeni, altı

11 Kazakça dil bilimiyle ilgili kaynaklarda *орфоэпия* sözcüğü terim olarak doğru telaffuz anlamında kullanılır (*орфоэпия, orthoepy*).

terimleri yazmak üzere eklenmiş olan *v, f, e, ş, h, ç, ts, ya, yu, i*¹² gibi Rus dili harfleridir, yani bu harfler sadece Rus dilinden geçen alıntı sözcüklerde yazıldı ve söylendi. Rus dili telaffuz kuralına uymak şarttı. Böylece Kazak dili fonemlerinde varyasyonlar (değişimler) oluştu:

a) *gazet* (gazete), *aktiv* (aktif) gibi sözcüklerin dilimizde yer alması sonucunda *a* sesinin dil ortası aracılığıyla söylenen yeni bir varyasyonu *a* ve *ä* arasında söylenmesi ortaya çıktı (*Küläs, minäcat*)¹³;

b) *elektır* (elektrik), *elevator* (taşıma aracı, tahıl ambarı)¹⁴ sözcüklerinin söylenmesine göre ilk hecedeki *ye* sesinin varyasyonu ortaya çıktı (*kyet - ket, Yerbol - Erbol*);

c) *g, z* sesinden başlayan sözcükler çoğaldı. (Tomanov 1981: 5)

Dolayısıyla Kiril alfabesiyle beraber geçen *i, u* harflerinin de fonem olarak tanımlanması onaylandı. (Tomanov 1981: 20)

Aşağıda yer alan **Tablo 1**'de *a, e* fonemlerinin Çağdaş Kazak dilinin sözlü edebî kullanımındaki varyantları ve varyasyonları gösterilmiştir.

Tablo 1: Kazak Dilindeki *a, e* Fonemlerinin Ses Birleşimi (Kuderinova 2010: 144)

Harf	Fonem	Ses	Fonolojik Durum	Morfolojik Durum	Örnekler
/a/	⇒ <a>	⇒ [a]	Sözcüğün tüm bölüğünde		<i>b[a]l[a]</i>
		∅	Çift ünlünün ilki olduğu zaman	Birleşik sözcüğün birisinde	<i>qar[]ırğay,</i> <i>qar[]ağaş,</i> <i>armand[]</i> <i>ötu</i>
		⇒ [ə]	<i>c, ş, y</i> arasında	Tek heceli; ince diftonglu birleşik sözcükte	<i>ş[ə]y, m[ə]</i> <i>ysök, bid[ə]</i> <i>y, b[ə]ytöbet,</i> <i>[ə]büyir</i>
		⇒ [ä]	İnce hecelerden sonra, üçüncü hecede	Alıntı kelimelerde	<i>ämänd[ä],</i> <i>dübar[ä],</i> <i>läzzat[ä]</i> <i>ñğ[ä]mmen,</i> <i>düdam[ä]l</i>

12 Kiril harfiyle yazılış şekli: *в, ф, э, и, х, ч, ц, я, ю, у, ъ, ь*.

13 Kiril harfiyle yazılış şekli: *Күләш, минәжат*.

14 Kiril harfiyle yazılış şekli: *электр, элеватор*.

	$\Rightarrow \left\langle \frac{\dot{a}}{\dot{a}} \right\rangle$	$\Rightarrow [ə]$	İnce heceden sonra ikinci hecede	Alıntı kelimelerde	<i>dıld[ä], tilm[ä]r, tilm[ä]r, dind[ä]r, müb[ä]r[ä]k, dimk[ä]s, min[ä]c[ä]t</i>
	$\Rightarrow <a>-<ye>$	$\Rightarrow [a]$			<i>kyes[a]pat</i>
/ye/	$\Rightarrow <ye>$	$\Rightarrow [e]$	Ünlü diftong birleşik sözcükte s, ş, c sesinden sonra		<i>[e]rlan, [e]lnur, es[e]k, ş[e]p, s[e]p, c[e]ju</i>
		$\Rightarrow [ye]$	Sözcük ortasında, sonunda		<i>k[ye]l, t[ye]s</i>
		$\Rightarrow [ce]$	Sözcük başında		<i>[ce]t, [ce]l</i>
		$\Rightarrow [ä]$		Günlük konuşmada	<i>[ä]d[ä]biyet, kög[ä]rşin</i>
		$\Rightarrow [i]$	ş'nin önünde		<i>[i]nşallah, [i]şteme, [i]şteñke</i>
		$\Rightarrow [i]$		Alıntı kelimedede	<i>[i]nşallah</i>
		$\Rightarrow \emptyset$	Ünlüyle beraber ve kelime grubunda		<i>Kel[.]almadı, Kel[.]ilinisti, Ekp[.]ağaş</i>
		$\Rightarrow [ö]$	Dudak hecesinden sonra		<i>tüy[ö], böl[ö], küy[ö]</i>
		$\Rightarrow [e^{\circ}]$	Dudak uyumunun 3-4 hecesinde		<i>Döñgel[e^{\circ}]k, qurm[e^{\circ}]t, sur[e^{\circ}]t, sürmel[e^{\circ}]ju, özeng[e^{\circ}]</i>
	$\Rightarrow <e>-<a>$	$\Rightarrow [ä]$	Ünlü uyumuna uymayan hece arasında	Alıntı kelimedede	<i>qar[ä]ket, qoş[ä]mät</i>

Çağdaş Kazak yazısı ve fonolojisinde *i, u* harflerinin ses grubunda bulunduğu ileri sürülen görüş teorik olmasına rağmen, genç nesil *i, u* harflerini ses olarak tanımaktadır. Zira Çağdaş Kazak dili kitaplarında 11-12

ünlü gösterilmektedir. Aşağıda verilen **Tablo 2**'de söz konusu harflerin telaffuz özellikleri verilmiştir.

Tablo 2: Kazak Dilindeki *i, u* Harflerinin Telaffuz Özellikleri (Kuderinova 2010: 144)

Harf	Fonem	Ses	Fonolojik Durum	Morfolojik Durum	Örnekler
/i/	⇒<i>+<y>	⇒ [iy]	Kelimenin tümünde, ünlü uyumunda	-	<i>s[ɪy]raq, q[ɪy], [ɪy]ıq</i>
	⇒<i>+<y>	⇒ [iy]	Kelimenin tümünde, ünsüz uyumunda	-	<i>[ɪy] ä, k[ɪy], b[ɪy]lik</i>
	⇒<i>	⇒ [i]	Ya, yu harfinden önce	-	<i>q[ɪ]yu, q[ɪ]ya</i>
	⇒<i>	⇒ [i]	İnce uyumunda, ya, yu harfinden önce	-	<i>äl[i]ya, k[i]yu</i>
	⇒<i>	⇒ [ū]	Ya, yu harfinden önce, kalın dudak uyumunda	-	<i>bürt[ū]ya, qort[ū]ya</i>
	⇒<i>	⇒ [ü]	Ya, yu harfinden önce, ince dudak uyumunda	-	<i>dür[ü]ya</i>
/u/	⇒<ü>+<u>	⇒ [ūu]	Ünsüzden sonra, kalın ünlü uyumunda	-	<i>s[ūu], t[ūu]laq, [ūu]lı</i>
	⇒<ü>+<u>	⇒ [üu]	Ünsüzden sonra, İnce ünlü uyumunda	-	<i>s[üu]ret, kör[üu]</i>
	⇒<u>	⇒ [w]	Kalın düz ünlüden sonra	-	<i>ta[w]</i>

		⇒ [w']	İnce düz ünlüden sonra	-	<i>ce[w']</i>
		⇒ [w'ʰ]	İnce dudak ünlüsünden sonra	-	<i>surette[w'ʰ]</i>
		⇒ [ūu]	Kelime başında, İki kapalı hece arasında, Kalın düz ünlüden önce	-	<i>[ūu]aq, [ūu] is, şar[ūu]a</i>
		⇒ [ūū]	Kelime başında, İki kapalı hece arasında, İnce düz ünlüden önce	-	<i>[ūū] äde, ker[ūū]en</i>

Kazak dilinin artikülasyon (eklem) yolunun gevşemesinden dolayı Kazak dili telaffuzunda şöyle varyasyonlar (değişimler) ortaya çıktı ve çıkmaktadır. Önce sözcüğün yumuşama istikameti şu şekildedir:

1. İki ünlünün, yumuşak (üñdi)¹⁵ ünsüzü ile ünlünün arasında gelen *b* sesi iki dudağın hafif değmesiyle söylenir, fakat *b* harfi yazılır. Bu durum Rus dilindeki dudak dış değmesiyle söylenen *v* fonemi değil, Türk dilindeki dudak ile dudak değmesiyle söylenen yumuşak *b* varyasyonu (değişimi) sayılır. Örneğin, *yebedeysiz-yevedeysiz, sabaq-savaq, qabağan-qavağan, abay bol-avay*^vol, *äbiger bolu-äviger volūu, tärbie-tärviye, tabaq-tavaq, caz boyı- caz voyū*.¹⁶

2. *ş, s* seslerinden önce gelen *p* fonemi “yumuşayıp”, iki dudağın değmesiyle *p* ve *f* arasındaki sesi çıkarır: *tepse-tefse, qapsa-qafsa, köpşik-köfşik, tapsır-tafsır, täpsir-täfsir, topsa-tofsa*.¹⁷

15 Kazak dilinde ünsüzler “katan”, “üñdi” ve “uyañ” olmak üzere üçe ayrılır.

16 Kiril harfiyle yazılış şekli: *ебедейсиз-еведейсиз, сабақ-санақ, қабаған-қаваған, абай бол-авай`вол, әбiгер болу-әвiгер волу, тәрбие-тәрвиіе, табақ-тавақ, жаз бойы-жаз`войу*.

17 Kiril harfiyle yazılış şekli: *mence-mefce, қанса-қафса, көпшик-көфшик, тапсыр-тафсыр, мәңсiр-мәфсiр, топса-тофса*.

3. *ş, s* seslerinden önce *k, q* sesleri, *qor, qala, tapqır, kök, tek* gibi sözcüklerdeki telaffuz şeklini kaybederek yumuşak söylenmektedir. Örneğin, *aqşa-axşa, aq şañqan-axşañqan, aq şağala-ax^şağala, baqşañ-baqşañ etu – baxşañ-baxşañ^etüü, kök şäli- kökxşäli, kökseu-kökxcöü*.¹⁸ (Kuderinova 2005: 35)

Çağımızdaki gençlerin dilinde *q* fonemini yumuşak söyleme genel değişim sayılır. Örneğin: *maqta* sözcüğünü *maxta* diye söylemek gibi.

4. *p* fonemi kendisinden sonra gelen ünlü ya da ünsüz (ümdi) sesin etkisinden yumuşayıp *b* varyasyonuna dönüşür: *döp-döñgelek – döb-döñgölök, köpbüriş-köbbürüş*.¹⁹

5. Kazak dilindeki ünlüler ince şekilde telaffuz edilir ve yazılır. Bu kurala uymayan sözcükler de mevcuttur. XX. yüzyılın başlarında yazı imlasına göre *qürmet, qoşemet, kitap, qūdiret, qaueset, raqmet* sözcükleri dil kuralına göre yazılıydı *kürmet* veya *qūrmat, kitāp* veya *qıtap, qūdırat* veya *kūdiret, qauasat* veya *kāueset* şeklinde yazılması ve söylenmesi lazımdı. Fakat öyle olmadı. Dolayısıyla yazılış şekline göre okuma nedeniyle sadece sert söylenen *q* foneminin yumuşak söylenen varyasyonu ortaya çıktı.

N. Uali, (2005: 16) “*Burada önce [q]’nin yumuşak sesinin ortaya çıkmasının nedenine dikkatle bakmamız lazım. Sözcüğün son hecelerindeki ince ünlüler ilk hecedeki ünlünün ince dönüşümüne ve sırasıyla [q]’nin yumuşak sesli renk almasına etki eder. Böylece qūdiret, raqımet sözcüklerindeki [q] ünsüzü yumuşak [q’] renkle söylenir.*” diye görüşünü bildirir. Bunun gibi [*k*] foneminin sert varyantı da mevcuttur.

Kazak dilindeki ünsüzlerin sertleşme sürecine değinecek olursak; *t* sesiyle beraber söylenen *s* sesinde temel *say, tas* vb. sözcüklerin söylendiği gibi değişik telaffuz şekli vardır. İkisi de çapraz sesler. Bunlar bir araya geldiği zaman, son *s* yapışık söylenir. Örneğin, *satsız-sättisiz, otsız-ottsüz, satsa-sattsa*²⁰ sözcüklerinde olduğu gibi ikizleşme olur. Buradaki *ts* ses rengini Rus dilindeki *ts* (*u*) sesiyle karıştırmamak gerekir. (Kuderinova 2005: 36)

2. *T* ile yan yana gelen *ş, c* sesleri kendisinin yumuşak söylenmesinden saparak sertleşir. Örneğin, *satşı - saçtı, cat cer - catçer, catcerlik - catçerlik. Tş, tc* ses telaffuzunu Rus dilindeki *ç* sesiyle karıştırmamak gerekir. Bunun yanı sıra *tş* sesine nazaran *tc* sesinin telaffuzu biraz yumuşak söylenir. (Kuderinova 2005: 37)

Genel olarak bu kurallar Kazak dilinin 2005 yılında basılan söyleyiş sözlüğünde belirtilmiştir. (*Kazak Dilinin Orfoepiyalık Sözdüğü* 2005: 1-700)

18 Kiril harfiyle yazılış şekli: *ақша-ақша, ақ шаңқан-ақшаңқан, ақ шағала-ақ^шағала, бақшаң-бақшаң ету – бақшаң-бақшаң^ету; көк шәлі-көкxиәлі, көксеу-көкxcөу.*

19 Kiril harfiyle yazılış şekli: *дөп-дөңгелек – дөб-дөңгөлөк, көпбүриш – көббүрүш.*

20 Kiril harfiyle yazılış şekli: *сәтсиз-сәтціз, отсыз-отцүз, сатса-сатца.*

Bu söyleyiş kuralları yukarıda belirttiğimiz gibi sadece *ş* ve *c*'nin *t* sesiyle yan yana geldiği durumda meydana gelir. Yerel özelliklerden sayılan *ş*→*ç*, *c*→*dc*'ye dönüşmesi edebî dil kurallarına uymuyor. *Şık* (*çık* değil), *maşlı* (*maçlı* değil), *şatak* (*çatak* değil).

Kazak dilinde *ç* sesi, hem Arap yazısı çağında hem de Baytursinov tarafından oluşturulan yazıda da harfle işaretlendi. Bu Arap alfabesindeki *ş* sesinin işareti olmamasına da bağlıdır. Fakat sonradan Latin (1929) ve Kiril (1940) alfabesine geçildiği zaman *ç* sesinin fonem görevi yok diye karar verildi.

Böylece Çağdaş Türk kökenli dillerin birçoğunda bulunan “ç” fonemi Kazak dilindeki ağızlarda ve diaspora dilinde kullanılmasına rağmen yazılmamaktadır. Örneğin, Afgan, İran, Türkiye Kazakları dilinde tüm hecelerde *ş* yerine *ç* sesi söylenir (*degençe*, *çerva*, *yardamçı*). (Ötebekov 1998: 43) Bu değişimde İran dilinin etkisi olabilir. (Osmanaliyeva 1966: 74) *ç* 'lı konuşma şekline Kazakistan'ın Güney ve Güneydoğu Bölgelerinde de rastlanır. Bu fonetik değişim Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan sınırlarındaki bölgelerde konuşulan Kazak dilinde de mevcuttur. (Otebekov 1998: 43) *Ç* sesinin Kazak dilinde Özbek, Uygur, Kırgız dillerinin etkisinden ortaya çıktığını öne sürmektedirler. Genel olarak Kazak dilinde [*y*], [*l*], [*ñ*], [*r*], [*u*]²¹ ünsüzleri sözcüğün başında geldiği zaman düz (kısıtlı) ünlülerle beraber söylenir: [*yod*] *yod*, [*laq*] *laq* (*oğlak*), [*raqmet*] *raqmet* (*teşekkür*) vb.²² Bu ünlülerin söz konusu durumlarda anlamsal görevi hafif olduğundan yazıda pek dikkate alınmaz. (Ualiyev 2005: 32) Zira bu sesler tek başına söylendiği zaman diğer ünsüzlerdeki gibi kendisinden sonra değil, önünden kısıtlı ünlü eklenerek seslendirilir: *ıl*, *ır*, *ıñ*, *ıy*, *ıu*²³.

Bunun gibi *orman* (orman), *orın* (yer), *otın* (odun) şeklindeki sözcüklerin başında <o> ünlüsü ek sesle birleşerek [*u*] ile söylenen [*u* otan] (vatan); *et* (et), *eşki* (keçi) gibi sözcüklerde <e>'nin önden eklenen [*e*] şeklinde seslendirilen [*e* eşki, *e* et] vb. değişimleri mevcuttur. (Ualiyev 2005: 33)

Kazak dilinin temel telaffuz kuralı ünlü ve ünsüz uyumuna²⁴ bağlıdır. Sözcüğün ilk hecesi kalın ise sonraki heceler kalın söylenir. İlk hece ince ise sözcük son heceye kadar ince söylenir. Bunun yanı sıra sözcüğün ilk hecesi yuvarlak ünlüyle söylenirse sonraki hecelerdeki ünlüler de ünsüzler de yuvarlak (dudak) olur. Öyle ise Kazak dilinde kalın-yuvarlak uyumu, incelik-yuvarlaklık uyumu, kalınlınlık-düzlük uyumu, incelik-düzlük uyumu mevcuttur. Fakat W. Radloff'un derlediği malzemelerde yuvarlak uyumu bazen bozularak yuvarlak-düz şeklinde karışık gelir. Bu durum XIX. yüzyılın ilk yarısın-

21 Kiril harfiyle yazılış şekli: [*ü*], [*л*], [*ñ*], [*р*], [*у*] (üнді harfleri).

22 Kiril harfiyle yazılış şekli: [*уод*] *уод*, [*лақ*] *лақ*, [*рақмет*] *рақмет*.

23 Kiril harfiyle yazılış şekli: *ыл*, *ыр*, *ың*, *ый*, *ыу*.

24 Kazak dilinde ses uyumu anlamında terim olarak “Singarmonizm (Сингармонизм)” sözcüğü kullanılır.

daki Kazak dilinin telaffuz kuralında dil uyumunun (lingval synharmonism) öncü rolde bulunduğunu ve yuvarlaklık uyumunun (labial synharmonism) ise tümüyle değişmediğini göstermektedir.

Kazak dilinin dünya dilleri içindeki kendine has yerini belirleyerek temel ses uyumunu gündeme getiren araştırmacı Ä. Cünisbek, Kazak dil bilimi, temelini etkileyen baskı yapan diller teorisinden ayıklanırsa, dilin gerçek ses düzeni ve sistemini yerel ana teori açısından tespit etmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. W. Radloff gibi araştırmacıların yazılarını asıl dil olarak kabul etmiştir. (Cünisbek 2009: 3) “*Fonem kavramını dile getiren bilim adamları İ. Keñesbayev, Talipov ve C. Aralbayev, vurguyu temel ve ses uyumu kuralını ise birçok fonetik değişimlerin biri saydı.*” diye görüşünü bildirmiştir.

XI. yüzyılda Mahmut Kâşgari'nin sözlüğünde genel olarak iki ses uymu da işaretlenmiştir: *tübün-astñ tübi* (1997: 459), *bürün-mürin, tütü-tütün* (1997: 460), *bürün - ilger, tügün - tüyin* (1997: 460), *tülün - cügennin oñ jane sol caqtarı* (1997: 461), *tolün - toluk, biraq бүkin - älsiz adam, üşiün - üşin* (1997: 106), *üri - ürledi, ürdi - qoydı* (1997: 196). Bununla birlikte yuvarlaklık uyumunun sadece ikinci hecede işaretlendiğine ve yuvarlaklık uyumunun üçüncü hecede işaretlendiğine rastlanır. *Otürdi* (kesti), *ötürdi* (deldi) *üşürdi, öşürdi, ötüglüg* (dileği var) (1997: 183), *qouūqlūq* (konukluk). Bu durum günümüzde Oğuz, Kıpçak ve Karluk olarak gruplaşan dillerin birbirinden farkını ortaya koymaktadır.

Kazak diline, diğer Türk kökenli diller içinde ses uyumunun varisi ve ses uyumu geleneğini devam ettiren dil, diyebiliriz. Dolayısıyla Kazak dili hakkında görüşlerini bildiren ünlü araştırmacıların yazılarında ilk önce dilin duruluğundan ve diğer dillerden daha az etkilendiğinden söz edilir.

Kazak halkının millî özelliği olan bir olgudan bahsedilir ve bu olgu günümüzde de devam etmektedir. Bu olgu, epik destanları birkaç gün boyunca durmadan ezbere söyleyebilen şahısların hafızasının güçlülüğü ile bağlantılıdır. Destan ritmini bozmamak, manzume satırlarının üst üste sıralanarak akması, Kazak dilindeki ses uyumunun etkisidir, diyen görüşler vardır. (A. Fazılcanova)

Sözcüğün aynı ritimle söylenmesi estetik bakımdan cazibe yaratır. Dinleyicinin hoşuna gider. Bunu atasözlerinden de görebiliriz: *toğız toñqıldaq, bir şiiñkildek, cer-cebirine cetu*. Ses uyumu aracılığıyla hoş bir etki yaratmayı devam ettirmek, kesmemek, söz akışını birleştirme üslubuyla sıradaki düşüncüyü kafiyeli anlatmak işlevi sayesinde hafızaya yerleşmesinde ses uyumunun mühim rolü bulunmuştur. Zira araştırmacıların (W. Radloff, Boduen de Kurtene, Q. Cubanov) tespit ettiği gibi ses uyumu, kök ile eki birbirine sıkı (çimento gibi) kaynaştırır ve ses uyumunun temel görevi ise sözcük türetmektir. (Radloff 1882-1883: 7)

Ses uyumunun Kazakçadaki fonksiyonun tespit edilmeye başlandığı XX. yüzyılın başlarında (Q. Cūbanov 2010: 369), ses uyumu olayının kelimenin tamamını kapsamadığını, kelime kökünün son hecesi ile eki arasında gerçekleşen bir kaynaştırıcı olduğunu belirtmiştir: “*Bu anlamda ses uyumu tehlikeli olamaz ve yadırganamaz. Aksine bu bir ihtiyaçtır. Sadece: ‘Kelime, ilk hecesinden son hecesine kadar ya kalın ya da ince olur.’ dendiği takdirde bir yanlışlığa yol açabilir. Çünkü bu bilimsel temele dayanan bir görüş değildir. Zira eskiden beri hecelerin kendisine has olan asıl ses uyumları bozulmuştur. Örnek olarak, qayte-min, birak, äperbaqan, mintaz-day vb. kelimelerini söyleyebiliriz. Ancak Kazak dilindeki ses uyumunun bozulmasına sadece alıntı kelimelerin fazla olması değil, bunun yanı sıra birleştirmeye kelime türetme usulünün de etkisi olmuştur. Alıntı kelimelerde de ses uyumunun uygulanması sınırları zorlar. Kazak dilindeki tek heceli köklerden sonra gelen yapım ekleri ses uyumuna göre yazılırlar.*”

Kazak dil biliminde Cūbanov’un özel bir yeri vardır. Cūbanov, ses uyumuna nazaran vurgu görevinin öne çıkarılmasına öncülük etmiştir. Bu da Kazak dil biliminde Avrupa merkezilik sisteminin yerleşmesini ve aksan fonolojisinin güçlenmesini sağlamıştır.

Yazıya dökülmeyen yuvarlak (labial) ünlü uyumu hakkında sadece telaffuz sözlüklerindeki tespite baktığımızda “Teoride şöyle idi.” demekten öteye gidilmediğini fark edebiliriz. Ders kitaplarında dudak uyumunun seyrek kullanıldığına dair görüşlere de rastlanır. Mesela, ikinci hecede “o” sesinin söylenmemesi, dudak uyumunun güçsüzlüğünü göstermektedir. (Kenesbayev 2008: 395, 360)

Dudak uyumu, ilk hecedeki yuvarlak ünlülerinin etkisinden (o, ö, ū, ü) ikinci ve üçüncü hecelerdeki düz ünlülerin (ı, i, e) yuvarlak ünlüye dönüşerek dar biçimde söylenmesidir. Kazak dilindeki dudak uyumu Kırgız, Altay, Tuva dillerindeki gibi genel kapsayan olgu olmadığı bellidir. Dolayısıyla yazı dilinde dudak uyumuna pek rastlanmaz. Kazak dilindeki dudak uyumu 2. ve 3. heceye kadar etkisini koruyarak ondan sonra sözcük kaç heceden oluşursa oluşsun sözcüğün sonunun düz ünlüyle tamamlandığı kaçınılmaz bir gerçektir. Dudak uyumunun 2. ve 3. heceye kadar iyi duyulan ve telaffuz edilen yönü açık hece durumunda ortaya çıkar. Örneğin; *köbelek-köbölök, qūbılıs-qūb^ülūs, süyiniş-süy^ünüş, bödene-bödönö, bürılıs-bür^ülūs, būlinis-bül^ünūs, köpene-köpönö, küyiniş-küy^ünüş, qūyılıs-qūy^ülūs²⁵.*

Genel olarak yuvarlak ünlüleri, dudak görünüşünün güçlüsünden güçsüzüne doğru yerleştirirsek şöyle sıralayabiliriz: ö, o, ü, ū. Genişten dara doğru: a, ä, o, ö, ye(e), ı, i, ū, ü; düzden yuvarlağa doğru: ı, i, ye, ä, a, o, ö, ū, ü.

25 Kiril harfiyle yazılış şekli: *көбелек-көбөлөк, құбылыс-құб^үлүс, сүйініш-сүй^үніш, бөдене-бөдөнө, бұрылыс-бұр^үлүс, бүлініс-бүл^үнүс, көпене - көпөнө, күйініш - күй^үніш, құйылыс - құй^үлүс.*

Dolayısıyla *ö* sesi üçüncü kapalı hecede seyrek söylenir, açık heceli yukarıdaki kök sözcüklerden başka durumlarda, örneğin, kök ile ek durumunda üçüncü hece *ye* şeklinde ya da kendisinden yuvarlaklık gücü daha düşük olan *ü* sesiyle söylenir. Örneğin, *körkemdik-körkömdük, özenge-özöñge, körkemdeu-körkömdeu*.

Kazak dilindeki dudak uyumunun tüm sözcüklere has olgu olmadığını ekler aracılığıyla görebiliriz. Çekim ekleri sırasında *ö* sesiyle kullanılan yuvarlak varyantlar yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla sözcük açık heceli olmasına rağmen üçüncü hecedeki çekim eki düz şekilde söylenir. Örneğin, *töbele-töböle, töpele-töpöle*. (Kuderinova 2005: 45) Dudak uyumunun bu kaidesi edebî kural olarak kabul edilir.

Kazakistan'ın özellikle Doğu bölgelerinde dudak uyumu 4-5 heceye kadar kullanılır fakat dudak uyumunun 3. heceye kadar kullanıldığına dair örnek olabilecek olgular, çağdaş gençlerin dilinde kullanılmamaktadır, denilebilir. Bu bağlamda şehirlî gençler ön sırada yer alır. Orta yaştaki kişiler bu hayattan göçüp gidince Kazak dilindeki dudak uyumunun ortadan kalkabileceği tahmin edilebilir bir gerçektir.

Günümüzde imla kuralı gereği, ünlü sesin birinin düşmesi ya da hafif söylenmesine çok rastlanılmaktadır. Örneğin, *altı atar-alt^atar, eki ağayındı-ek^ağayındı, törgi üy-törg^üy, qaraauız-qar^auüz, saptıayaq-sapt^ayaq*.

Böylece XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Kazak dilindeki ses uyumu dil ve dudak uyumu şeklinde yansıdı. Ses uyumunun şeklini XIX. yüzyılda olduğu gibi günümüzde de alıntı yapım ekleri bozmaktadır (*hana, paz, qor, ker*).

XIX. yüzyılın başında Kazakistan'da kullanılmakta olan Arap alfabesi A. Baytursinov tarafından yeniden düzenlenmiştir. Kazak dilinin fonolojik bünyesi belirlenmiş, işaretlenmesi gereken seslerin sayısı tespit edilmiştir. Asıl seslere ve sadece değişmez (invariant) fonemlere harf belirlenmiş, 24 harf, 1 işaretten ibaret yeni Kazak alfabesi ve imlası oluşturulmuştur. Buradaki asıl amaç, Kazak dilinin asırlar boyunca muhafaza edilmiş kendine has ses doğasını korumaktır. A. Baytursinov'un kendi sözüyle ifade etmek gerekirse: “Diğer halklarla bir arada olduğumuz zaman ancak kendi başına millet olarak, kendi başına dili bulunan ve öz dilinde yazıya geçirilmiş sözlü edebiyatı mevcut halklar öne çıkar. Kendi diliyle konuşan, kendi diliyle yazan halkın millî varlığı, bireyleri var oldukça ebediyen kalır. Milletin yaşamasında ve kaybolmasında en önemli unsur dildir.” (*Qazaq Gazetesi* 1913: 20)

Her dil, sözlü ve yazılı olarak yaşar. Kazak dili yazı şeklinin toplumsal hayattaki yerine göre “Kazak yazı dili” kavramı oluşturuldu. (Kuderinova 2010: 54) Yazı dilinin kendisine has sistemi ve kurulumuna göre, Kazak dilinin sistemi ve yapısı belirlendi. Dil araştırmalarında ele alınan materyaller

yazı metinleri olarak tanımlandı. Kazak sözlü edebî dilinin telaffuz kuralları 1970’li yıllardan itibaren ele alınarak ilk söyleyiş sözlükleri 1977 yılında (*Kazak Dilinin Telaffuz Sözlüğü*) ve 1981 yılında (*Kazak Dilinin Kısa Telaffuz Sözlüğü*) yayımlandı. Telaffuz kurallarını belirleyen bu eserde, dil kaideleriyle birlikte kök ile ekin ve ek ile ekin bitişme noktasındaki, aynı şekilde kelime gruplarını oluşturan kelimelerin birleşme noktalarındaki seslerin etkileşimi sonucu meydana gelen telaffuz biçimleri de gösterilmiştir. A. Junisbekov, bu konuda: “*Kazak dilindeki kelime manasını belirleyen temel ses uyumunu sağlayan vurgu değil, ses uyumu*” olduğunu belirtmiştir. (Junisbekov 1989: 26) A. Junisbekov’a göre, dil araştırmalarında sözlü dilin yapay Kazak diline dönüşmeye başladığına dikkat edilmeye başlanmıştır.

S. Mirzabekov, dil ve telaffuz uyumuna göre hecelerden oluşan kelimelerin sözlüğünü hazırlamıştır (Mirzabekov 2001). 2000 yılında A. Junisbekov’ın editörlüğünde yayımlanan *Kazak Tiliniñ Orfoepiyalıq Sözdigi* 50.000’e yakın kelime ve kelime grubunun telaffuz kurallarına göre söyleniş şekillerini ihtiva etmektedir (*Kazak Dilinin Telaffuz Sözlüğü* 2005).

Kazak dilinin telaffuz şekli sadece sözlüklerin seviyesinde kaldı (Sızdık 2000). Okul programlarında sözlü dilin değişik şekillerini uygulama ihmal edildi. Öğrenciler, bilhassa şehirliler, kelime nasıl yazıldıysa öyle söyleyerek Kazakça kelimelerin söyleniş özelliğini bozdu. Yüksek öğretim kurumlarında da sözlü dildeki ses uyumuna dikkat edilmedi. Nitekim günümüzde, radyo ve televizyon dili önceki nesillerin anlayamayacağı bir dile dönüşmüştür. Edebî dilin kurallarını oluşturan ve geliştiren medya organları olduğu için Kazak dilinin günümüzdeki söyleyişi, yazılı metinlere göre şekillenmektedir. Günümüz Kazakçasında zaten Rusçanın etkisiyle oluşan bir aksan mevcuttu, artık yavaş yavaş İngilizce unsurlar da Kazakçaya karışmaya başladı. XXI. yüzyılda Latin alfabesine geçişle birlikte Kazakçanın kaybolma tehlikesinin ortadan kalkacağı, söyleyiş biçimine ters düşmeyen yazı sisteminin uygulanacağı ve olumlu bir sonuca ulaşılacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- CUBANOV, K. (2010), “Redaktorskiye primeçaniya H. Cubanova k dvum stat’yam S. Amancolova “O yazıke perevoda klassikov M-L” i “Elementi flektivnosti v kazahskom yazıke”, *opublikovannih v trudah Kazahstanskogo nauçno-issledovatel’skogo instituta natsional’noy kul’turi*, kn. I, Alma-Ata-Moskva 1935 god.//*Qazaq tili cöinidegi zerteuler*, Almatı.
- CUNISBEK, A. (2009), *Qazaq fonetikasi*, Almatı.
- EFENDIOĞLU, Süleyman ve İŞCAN, Âdem (2010), “Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 43, Erzurum, s. 121-143.

- ERCİLASUN, Ahmet B. (2009), “Kazakçaya Ait İlk Fonetik İzler”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 4, s. 9-15.
- İSAEV, S. (1989), *Qazaq ädebi tiliniñ tarihi*, Almatı, Mektep Baspası.
- Kazak ädebi tili tarihiniñ problemları* (1987), Almatı, Ğılım Baspası.
- Kazak sovet entsiklopediyası* (1974), VI. Tom, Almatı.
- KENESBAYEV, I. (2008), *Qazaq til biliminiñ mäseleleri*, Almatı, Arıs Baspası.
- KUDERİNOVA, K. (2005), “Ceke dibistardıñ orfoepiyası”, *Qazaq tiliniñ orfoepiyalıq anıqtaǵışı*, Almatı.
- KUDERİNOVA, K. (2010), *Qazaq cazınıñ teoriyalıq negizderi*, Almatı.
- MAMIRBEKOVA, G. (2006), *XVIII-XIX ǵǵ. arab cazulı qazaq cazbalarınıñ grafikalıq-orfografiyalıq erekşelikleri*, *Fil. Ğıl. Kand. avtoref* (Basılmamış doktora tez projesi), Almatı.
- MAHMÜD KAŞGARİ (1997), *Türki tilderiniñ sözdigi*, Almatı, Hant Baspası.
- OSMANALİYEVA, B. (1966), “İranskiye elementı v tyurkskih yazıkah”, *İstoçniki formirovaniya tyurkskih yazıkov v Sredney Azii i Yujnoy Sibiri*, Frunze.
- ÖTEBEKOV, B. (1998), “Auǵan, İran, Türkiya qazaqtaranıñ tilindeǵı keybir dauıssız dibıstarǵa baylanıstı erekşelikter”, *Tildik cüye cäne qūrılım*.
- Qazaq (1913) gazetesı* (2009), Almatı, Arıs Baspası.
- Qazaq tiliniñ orfoepiyalıq sözdigi* (2005), Almatı.
- RADLOFF, W. (1882-1883), *Phonetik der nordlichen Turkschsprachen*, Leipzig.
- SEVORTYAN, E. (1955), “Materialı po sravnitel’noy fonetike turetskogo, azerbaydcanskogo i uzbekskogo literaturnıh yazıkov”, *Sravnitel’naya grammatika tyurkskih yazıkov*, Moskova.
- SIZDIK, R. (2004), *Qazaq ädebi tiliniñ tarihi*, Almatı, Arıs Baspası.
- TOMANOV, M. (1981), “Qazaq tiliniñ tarihi grammatikası” *Fonetika, Morfologiya*, Almatı, Mektep Baspası.
- UALİ, N.-KIDIRBAEV, Ö. (2006), *Qazaq tili söz mädenieti*, Almatı, Mektep Baspası.
- UALİÜLI, N. A. (1999), “Baytırsınılı cäne qazaq cazınıñ ontogenezdik damı”, *Ültıq ruhtıñ üli tini*. Almatı, Ğılım Baspası.
- UALİÜLI, N. A. (2005), *Qazaq tiliniñ orfoepiyalıq anıqtaǵışı*, Almatı.
- Yazıki mira Tyurkskiye yazıki* (1997), Bişkek.

